

The Concept of “Baraka” in the Quran and Torah: A Comparative Analysis with Emphasis on Theological and Cultural Contexts

Sayyed Jafar Sadeghi¹

1. Assistant Professor, Department of Theological Education, Farhangian University, Tehran, Iran.
dr.sadeghi@cfu.ac.ir

Article Info

Abstract:

Article type:

Research Article

Print ISSN:

2716-9812

Online ISSN:

2717-3488

Received:2025/05/09

Detected:2025/09/16

Accepted:2025/11/04

Available:2025/11/04

Keywords:

Baraka, Quran, the
Old Testament,
Comparative
Analysis, Ethics,
Judaism

The concept of “baraka”, as a sign of divine grace in Abrahamic religions, plays a significant role in understanding the relationship between humans and God and divine blessings. This study aims to conduct a comparative analysis of the concept of baraka in the Quran and the Old Testament, examining its definitions, functions, and theological and cultural implications to elucidate similarities and differences between Islam and Judaism. The research employs a qualitative comparative method, utilizing lexical and textual analysis and exploring Islamic and Jewish contexts through primary texts and authoritative interpretations. Findings reveal that baraka in both texts is a divine blessing encompassing material and spiritual dimensions, originating from God and contingent upon faith, piety, or adherence to divine commandments. Similarities include its divine origin, comprehensive material and spiritual nature, and its role in fostering social cohesion. However, baraka in the Quran is more universal and ethics-oriented, while in the Old Testament, it is often ethnocentric and law-oriented, with greater emphasis on worldly blessings. From an ethical and human rights perspective, the ethnocentric approach of the Old Testament raises challenges such as exclusivity and inequality, whereas the Quran emphasizes human dignity. This study underscores baraka as a bridge between divine grace and human commitment, highlighting its significance in interfaith dialogue.

Cite this article: Sadeghi, Sayyed Jafar(2025). The Concept of “Baraka” in the Quran and Torah: A Comparative Analysis with Emphasis on Theological and Cultural Contexts, **Religious studies and efficiency**, 5(17), 33-48. https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_20718.html

Publisher: University of Tabriz

مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق: تحلیل تطبیقی با تأکید

بر زمینه‌های الهیاتی و فرهنگی

سید جعفر صادقی^۱

۱. استادیار گروه آموزش الهیات، دانشگاه فرهنگیان، تهران، ایران. dr.sadeghi@cfu.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۱۹

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۶/۲۵

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۱۳

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۰۸/۱۳

کلید واژه‌ها:

برکت، قرآن، عهد عتیق،

تحلیل تطبیقی، اخلاق،

یهودیت.

مفهوم «برکت» به‌عنوان نشانه‌ای از لطف الهی در ادیان ابراهیمی، در فهم رابطه انسان با خدا و نعمت‌های الهی نقش ایفا می‌کند. این پژوهش با هدف تحلیل تطبیقی مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق، به بررسی تعاریف، کارکردها و دلالت‌های الهیاتی و فرهنگی این مفهوم می‌پردازد تا اشتراکات و تفاوت‌های آن در اسلام و یهودیت را روشن کند. روش تحقیق، تحلیل تطبیقی کیفی با استفاده از تحلیل لغوی، متنی و بررسی زمینه‌های اسلامی و یهودی در متون اصلی و تفاسیر معتبر است. یافته‌ها نشان می‌دهند که برکت در هر دو متن، نعمتی الهی با ابعاد مادی و معنوی است که از خدا سرچشمه می‌گیرد و به ایمان، تقوا یا اطاعت از احکام مشروط است. شباهت‌ها شامل منشأ الهی، جامعیت مادی و معنوی و نقش برکت در انسجام اجتماعی است. با این حال، برکت در قرآن جهانی‌تر و اخلاق‌محور است، در حالی که در عهد عتیق این مفهوم غالباً قوم‌محور و قانون‌محور است و تمرکز بیشتری بر نعمت‌های دنیوی دارد. از منظر اخلاق و حقوق بشر، رویکرد قوم‌محور عهد عتیق چالش‌های حقوق بشری، مانند انحصارگرایی و نابرابری ایجاد می‌کند، در حالی که قرآن بر کرامت انسانی تأکید دارد.

استناد: صادقی، سید جعفر (۱۴۰۴)، تحلیل انتقادی دیدگاه خاورشناسان درباره خاستگاه بشری قرآن با تأکید بر تعاملات بینامتنی با

https://nrr.tabrizu.ac.ir/article_20717.html

متون اهل کتاب، دین پژوهی و کارآمدی، ۵ (۱۷)، ۴۸-۳۳.

ناشر: دانشگاه تبریز.

۱- مقدمه

«برکت» در ادیان ابراهیمی، به‌ویژه در قرآن و عهد عتیق، به‌عنوان نشانه‌ای از لطف و عنایت الهی تلقی می‌شود. این واژه با ساختی مشابه در هر دو کتاب مقدس به کار رفته است. مطالعه برکت از چند منظر اهمیت دارد. این مفهوم به‌عنوان یکی از موضوعات مورد توجه و تاثیرگذار در زندگی انسان‌ها در ادیان ابراهیمی، نقش مهمی در فهم رابطه انسان با خدا و نعمت‌های الهی ایفا می‌کند. از سوی دیگر، مقایسه تطبیقی برکت در قرآن و عهد عتیق می‌تواند اشتراکات و تفاوت‌های اسلام و یهودیت را روشن کند که در عصر حاضر با توجه به نیاز به گفت‌وگوی بین‌ادیانی، اهمیتی ویژه دارد (Esposito, 2011: 67).

هدف این پژوهش، تحلیل تطبیقی مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق با تأکید بر زمینه‌های الهیاتی و فرهنگی است. این مطالعه به شناسایی تعاریف، کارکردها و دلالت‌های برکت در هر دو متن مقدس و بررسی تأثیر آن بر جوامع دینی اسلامی و یهودی می‌پردازد. این تحلیل به فهم بهتر چگونگی شکل‌گیری و تحول این مفهوم در بسترهای دینی و فرهنگی متفاوت کمک کرده و به گفت‌وگوی بین‌ادیانی در حوزه الهیات تطبیقی یاری می‌رساند. همچنین، این پژوهش می‌تواند پایه‌ای برای مطالعات بعدی در حوزه الهیات تطبیقی و تأثیر مفاهیم دینی بر فرهنگ باشد. در نهایت، با توجه به کمبود مطالعات جامع در این زمینه، این پژوهش به غنای ادبیات علمی در حوزه مطالعات دینی می‌افزاید.

این پژوهش در صدد است به سه پرسش اصلی پاسخ دهد:

۱. مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق چگونه تعریف و تبیین شده است؟
۲. چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی در زمینه‌های الهیاتی و فرهنگی این مفهوم میان قرآن و عهد عتیق وجود دارد؟
۳. مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق، از منظر اخلاق و حقوق بشر چگونه ارزیابی می‌شود؟

۲- روش تحقیق

این پژوهش از روش تحلیل تطبیقی کیفی استفاده می‌کند. در فرایند پژوهش از تحلیل لغوی و متنی و بررسی زمینه‌ها و بسترهای اسلامی و یهودی و نیز مباحث مطرح شده در تفاسیر معتبر قرآنی و عبری استفاده خواهد شد. داده‌ها از متون اصلی قرآن و عهد عتیق و تفاسیر مرتبط گردآوری و تحلیل می‌شوند.

۳- پیشینه تحقیق

درباره برکت به عنوان یک واژه قرآنی، تاکنون پژوهش‌هایی صورت گرفته است. ۱۳۹۳ دمیرل و بابو صاحب (۲۰۱۵) در مقاله «مفهوم برکت در قرآن و سنت: به سوی تحقق آن در گفتمان معاصر» در شماره ۵ نشریه FSM Scholarly Studies ضمن تحلیل قرآنی و حدیثی برکت، بر امکان بازتولید آن در گفتمان اجتماعی-دینی معاصر متمرکز شده‌اند.

اکبری راد و حاج شیخ علی زهرایی (۱۳۹۶) در مقاله «معناشناسی برکت در قرآن» در شماره ۴۰ نشریه نامه الهیات، به بررسی مفهوم این واژه و مشتقات آن و نیز گستره معنایی آن و نیز عوامل برکت‌زایی و موانع آن پرداخته‌اند.

صفا (۱۳۹۶) در مقاله «معناشناسی واژه قرآنی برکت و مشتقات آن و سیر تحول آن تا عصر نزول» در شماره ۶۲ نشریه مطالعات تاریخی قرآن و حدیث، معنای این واژه را از قدیم‌ترین کاربرد آن در زبان موسوم به نوستراتیک باستان و آفروآسیایی پی‌جویی کرده و با استفاده از اطلاعات موجود در فرهنگ‌های زبان‌های سامی، همچون اکدی، عبری، آرامی، حبشی، سبئی و ... سیر تحول معنای آن را در زبان آفروآسیایی و سامی باستان تا دوره زبان عربی عصر نزول و کمی پس از آن دنبال کرده است.

فرزندوحی و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله «برکت و اسباب آن در قرآن و حدیث» در شماره ۳۲ فصلنامه مطالعات قرآنی به بررسی واژه برکت و اسباب آن مانند قرآن کریم، نماز، حج، امر به معروف و نهی از منکر، عیادت از بیمار، صدقه، مکان‌ها و زمان‌ها، خوردنی‌ها و آشامیدنی‌ها و حیوانات بابرکت از دیدگاه قرآن و حدیث پرداخته است.

حاجی محمد و منصور (۲۰۱۸) در مقاله «مفهوم برکت: رویکردی اسلامی» در شماره ۱ دوره ۱۳ نشریه Journal of Fatwa Management and Research منتشر کرده‌اند. این مقاله، پژوهشی نظری درباره مفهوم برکت از دیدگاه اسلامی و پیامدهای فقهی و اجتماعی آن است.

الاولایی (۲۰۲۲) در مقاله «فهم‌های برکت از قرآن: مطالعه‌ای بر پنج دسته از آن» در شماره ۲ دوره ۷ نشریه Al-Turath: Journal of Al-Quran and Al-Sunnah با دسته‌بندی پنج‌گانه از برکت‌های قرآنی، کارکرد هر دسته را در بافت تفسیری توضیح داده است.

پژوهش درباره برکت به عنوان یک واژه عبری نیز مورد توجه بوده است. از جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.

مقاله موولی (۱۹۶۵) عنوان «بررسی مفهومی و ترجمه‌ای برکت در عهد عتیق» در نشریه The Bible Translator.

مقاله مایر-بلانک (۲۰۰۰) با عنوان «تحلیل الهیاتی برکت از منظر مذاکره‌ی معنایی» در نشریه Segnen und segnen lassen.

مقاله حکیمی‌فر (۱۴۰۰) با عنوان «برکت و نفرین در تورات و رابطه آنها با میثاق» در شماره ۲۶ نشریه الهیات تطبیقی.

جستجو درباره بررسی تطبیقی برکت در قرآن و عهد عتیق تنها به یک نتیجه ختم شد که علی زینال (۲۰۲۲) در قالب پایان‌نامه کارشناسی‌ارشد با عنوان «مفهوم برکت و راه‌های دستیابی به آن در قرآن کریم و دو عهد» در دانشگاه ادیان و مذاهب از آن دفاع کرده است. این پایان‌نامه ضمن مطالعه تطبیقی برکت در قرآن و عهد قدیم و عهد جدید، بر راه‌های دستیابی به برکت تأکید و تمرکز نموده است.

چنان‌که ملاحظه می‌شود، تاکنون هیچ پژوهش جامعی در زمینه مفهوم‌شناسی برکت در دو منبع دینی ابراهیمی یعنی قرآن و عهد عتیق و مقایسه تطبیقی آنها با تأکید بر زمینه‌های الهیاتی و فرهنگی آنها صورت نگرفته است.

۴- مفهوم برکت در قرآن

۴-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی برکت

واژه «برکت» در قرآن از ریشه عربی «ب-ر-ک» مشتق شده و به معنای خیر پایدار، افزایش نعمت و فیض الهی است. طبق مقاییس اللغة ریشه «ب-ر-ک» به ثبات یک چیز دلالت دارد (ابن فارس، ۱۴۰۴: ۱/۲۱۰). ابن منظور در لسان العرب این واژه را به‌عنوان «النماء والزيادة» (رشد و افزایش) تعریف کرده و آن را به نعمت‌هایی نسبت می‌دهد که با پایداری و خیر همراهاند (ابن منظور، ۱۴۰۴: ۱/۳۹۶). طبق گزارش المعجم المفهرس لألفاظ القرآن، واژه «برکت» و مشتقات آن در ۳۲ آیه به کار رفته‌اند که نشان‌دهنده اهمیت محوری این مفهوم در متن قرآنی است (عبدالباقی، ۱۳۶۴: ۱/۱۱۸). این فراوانی کاربرد، برکت را به یکی از مفاهیم کلیدی در الهیات قرآنی تبدیل کرده که ابعاد گسترده‌ای از زندگی انسانی را در بر می‌گیرد.

در کاربرد قرآنی، «برکت» مفهومی دویعدی است که نعمت‌های مادی مانند رزق، نسل و باران و خیرهای معنوی مانند هدایت، علم و تقوا را شامل می‌شود. برای مثال، در آیه «تَبَارَكَ الَّذِي بِيَدِهِ الْمُلْكُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ» پربرت است آنکه فرمانروایی به دست اوست و او بر هر چیزی تواناست» (ملک/۱)، صیغه «تبارک» به تعالی و برتری خدا در اعطای خیر و برکت اشاره دارد و برکت را به‌عنوان ویژگی خدا در ذات، صفات و افعال او معرفی می‌کند که سرچشمه همه نعمت‌هاست و استعمال آن در صیغه تفاعل، به منظور مبالغه است (آلوسی، ۱۴۱۵: ۴/۱۵). این آیه، برکت را نه‌تنها به‌عنوان نعمتی برای انسان، بلکه به‌عنوان ویژگی ذاتی خدا در مقام خالق و مالک هستی نشان می‌دهد. در آیه «وَبَارَكْنَا عَلَيْهِ وَعَلَىٰ إِسْحَاقَ: وَهُوَ وَهُوَ اسحاقُ بَرَكْتَ دَادِيمَ» (صافات/۱۱۳)، برکت به‌عنوان نعمتی الهی به ابراهیم و اسحاق عطا شده که شامل نسل فراوان، جایگاه معنوی و تأثیر ماندگار در تاریخ ادیان ابراهیمی است (طبرسی، ۱۳۷۲: ۸/۷۰۹). این کاربردها نشان‌دهنده این است که برکت در قرآن، نشانه‌ای از لطف و رحمت الهی است که به افراد خاص و جوامع مؤمن اعطا می‌شود و اشیاء و پدیده‌ها نیز موجب و سبب برکت می‌گردند.

از منظر اصطلاحی، برکت در فرهنگ اسلامی به خیر الهی اعم از مادی و معنوی اشاره دارد که با افزایش و پایداری همراه است (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۷/۲۸۰-۲۸۱)؛ این مفهوم فراتر از معنای لغوی، به خیرهایی دلالت دارد که از طریق ایمان و عمل صالح به دست می‌آیند و زندگی را در ابعاد مادی و معنوی غنی می‌کنند. برکت در این معنا، نیرویی الهی است که نعمت‌های محدود را گسترش داده و آن‌ها را برای خیر بیشتر مؤثر می‌سازد. برای مثال، در آیه «وَهَذَا ذِكْرُ مُبَارَكٍ أَنْزَلْنَاهُ: وَابْنُ كِتَابٍ» که آن را نازل کرده‌ایم پندی پربرت است» (انبیاء/۵۰)، برکت به‌عنوان ویژگی پیام الهی توصیف شده که برخوردار از منافع فراوان است (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۲۲/

۱۵۱) و خیر و هدایت را به انسان‌ها می‌رساند. این توصیف، برکت را به‌عنوان نیرویی معرفی می‌کند که نه تنها نعمت‌ها را افزایش می‌دهد، بلکه آن‌ها را با خیر پایدار و معنوی پیوند می‌زند.

تحلیل مفهوم برکت در قرآن نشان می‌دهد که این واژه فراتر از یک نعمت مادی یا معنوی صرف، به‌عنوان نشانه‌ای از رابطه پویا بین خدا و انسان عمل می‌کند. برکت در قرآن، هم به‌عنوان هدیه‌ای الهی و هم به‌عنوان نتیجه اعمال انسانی معرفی شده که این دوگانگی، آن را به مفهومی پویا و چندلایه تبدیل کرده است. این ویژگی، برکت را از مفاهیم مشابه مانند «نعمت» یا «رحمت» نیز متمایز می‌کند، زیرا برکت نه تنها به دریافت خیر، بلکه به افزایش و پایداری آن در زندگی انسان اشاره دارد.

۴-۲- زمینه‌های الهیاتی برکت

برکت در قرآن، مفهومی است که به‌عنوان نشانه‌ای از لطف الهی، خیر پایدار و افزایش نعمت‌های مادی و معنوی تعریف می‌شود. این مفهوم، با صیغه‌های «مبارک»، «برکات»، «بارکنا» و ... در آیات متعدد ظاهر می‌شود و نقش محوری در الهیات قرآنی ایفا می‌کند. بررسی زمینه‌های الهیاتی برکت با تمرکز بر آیات مشخص‌شده، ابعاد چندلایه آن را در اماکن مقدس، پیامبران، طبیعت و وحی آشکار می‌کند.

در قرآن برکت به‌عنوان ویژگی اماکن مقدس برجسته است که خیر و هدایت را به بشریت عرضه می‌کنند. آیه «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ: نخستین خانه‌ای که برای [عبادت] مردم، نهاده شده، همان است که در مکه است و مبارک و برای جهانیان [امایه] هدایت است» (آل عمران/ ۹۶) کعبه را اولین خانه عبادت معرفی می‌کند که «مُبَارَكًا» (مبارک) و هدایتگر برای جهانیان است. واژه «مُبَارَكًا» در این آیه، به خیر پایدار و معنوی کعبه اشاره دارد که از طریق عبادت و مناسک حج، مؤمنان را به خدا نزدیک می‌کند. این آیه، برکت را به‌عنوان نیرویی الهی معرفی می‌کند که کعبه را به مرکزی برای وحدت دینی و معنوی تبدیل کرده است.

آیه دیگری که برکت را به اماکن مقدس پیوند می‌دهد، این آیه است: «سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ: منزّه است آن که بنده‌اش را شبانه‌گاهی از مسجد الحرام به سوی مسجد الاقصی - که پیرامون آن را برکت داده‌ایم - سیر داد» (اسراء/ ۱). واژه «بَارَكْنَا» (ما برکت دادیم) به برکت محیط اطراف مسجد الاقصی اشاره دارد که هم مهبط وحی بسیاری از انبیاء بوده و هم نهرهای آن جاری و درختانش پرثمر است (نظام الاعرج، ۱۴۱۶: ۴/ ۳۲۳). این دو آیه، برکت را به‌عنوان نیرویی معرفی می‌کنند که اماکن مقدس را به کانون‌های خیر و هدایت برای بشریت تبدیل می‌کند و از طریق عبادت و تأمل، مؤمنان را به سوی خدا هدایت می‌کند.

همچنین برکت در قرآن به پیامبران و خاندان و پیروان آن‌ها اعطا شده و به‌عنوان نشانه‌ای از لطف الهی، نقش آن‌ها را در هدایت بشری تقویت می‌کند. در این آیه خداوند به نوح و قوم همراه او «بَرَكَاتٍ» (برکت‌ها) عطا می‌کند: «قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِّمَّنْ مَعَكَ: گفته شد: «ای نوح، با درودی از ما و برکت‌هایی بر تو و بر گروه‌هایی که با تو، فرود آی» (هود/ ۴۸). واژه «بَرَكَاتٍ» در این آیه، به خیرهای

روزافزون مادی (مانند بقای نسل) و معنوی (هدایت و نجات از طوفان) اشاره دارد که به‌عنوان پاداشی برای ایمان نوح و پیروانش اعطا شده است؛ چنان‌که برخی مفسران نیز اشاره کرده‌اند (فخر رازی، ۱۴۲۰: ۱۸/۳۶۰). این آیه، برکت را به نیرویی الهی تبدیل می‌کند که پیامبران را در مأموریت هدایت بشری پشتیبانی می‌کند. آیه «وَجَعَلْنِي مُبَارَكًا أَيْنَ مَا كُنْتُ» و هر جا که باشم مرا با برکت ساخته است» (مریم/ ۳۱) به عیسی (ع) اشاره دارد که خود را «مُبَارَكًا» توصیف می‌کند، به این معنا که وجودش منبع خیر و هدایت است. واژه «مُبَارَكًا» در این آیه، برکت را به ویژگی ذاتی عیسی نسبت می‌دهد که از طریق تعالیم و معجزاتش، خیر را به بشریت عرضه می‌کند. به عبارت دیگر او هر جا باشد آنجا محل برکت خواهد بود (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۴/۴۷). این کاربرد، برکت را به نیرویی الهیاتی پیوند می‌دهد که پیامبران را به‌عنوان واسطه‌های خیر الهی معرفی می‌کند. این آیات، برکت را به‌عنوان نشانه‌ای از انتخاب الهی برای پیامبران برجسته می‌کنند که هدایت و خیر را به جوامع بشری می‌رسانند.

از سوی دیگر طبق آیات قرآن برکت به خاندان‌های برگزیده الهی نیز اعطا شده و به‌عنوان نشانه‌ای از لطف خدا، جایگاه معنوی آن‌ها را تثبیت می‌کند. آیه زیر تصریح نموده است که خداوند به خاندان ابراهیم (شامل ساره و ابراهیم) «بَرَكَاتُهُ» (برکت‌های خدا) عطا می‌کند: «قَالُوا أَتُعْجِبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ رَحِمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ: [فرشتگان] گفتند: آیا از کار خدا تعجب می‌کنی؟ رحمت خدا و برکات او بر شما خاندان [رسالت] باد» (هود/ ۷۳). در این آیه، واژه «بَرَكَاتُهُ» به طور خاص و مصداقی به تولد اسحاق اشاره دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۰/۳۲۵) اما لفظ دارای اطلاق است و همه نوع خیرهای مادی و معنوی را در بر می‌گیرد که از لطف خدا به این خاندان اعطا شده است. این آیه، برکت را به نیرویی تبدیل می‌کند که خاندان‌های برگزیده را به‌عنوان حاملان پیام الهی تقویت می‌کند.

این کاربرد، برکت را به مفهومی پیوند می‌دهد که نه تنها خیر فردی، بلکه تداوم دینی و معنوی را در میان خاندان‌های الهی تضمین می‌کند. آیه مورد بحث برکت را به‌عنوان نیرویی معرفی می‌کند که با رحمت الهی همراه است و خاندان ابراهیم را به مرکزی برای خیر و هدایت تبدیل می‌کند. این ویژگی، برکت را به مفهومی الهیاتی تبدیل می‌کند که جایگاه ویژه خاندان‌های الهی را در الهیات قرآنی نشان می‌دهد.

برکت مطابق قرآن با وحی الهی پیوند دارد و به‌عنوان ویژگی ذاتی لحظات و متون مقدس، خیر و هدایت را به بشریت عرضه می‌کند. آیه «إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ فِي لَيْلَةٍ مُبَارَكَةٍ إِنَّا كُنَّا مُنْذِرِينَ: ما آن را در شبی پربرکت نازل کردیم زیرا ما هشداردهنده بودیم» (دخان/ ۳) به نزول قرآن در شبی «مُبَارَكَةٍ» (مبارک) اشاره دارد که خیر و هدایت را به ارمغان می‌آورد. واژه «مُبَارَكَةٍ» در این آیه، به ویژگی ذاتی شب قدر اشاره دارد که به دلیل نزول وحی، منبعی برای خیر پایدار و هدایت بشری است. نزول وحی نیز خود موجب منافع مادی و معنوی است (بیضاوی، ۱۴۱۸: ۵/۹۹). این پیوند در آیه «وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ» و این [کتاب] - که آن را نازل کرده‌ایم - پندی مبارک است» (انعام/ ۹۲) نیز دیده می‌شود که قرآن را کتابی «مُبَارَكٌ» توصیف می‌کند. این آیه نشان می‌دهد که برکت، ویژگی ذاتی قرآن است که هدایت و خیر را به مؤمنان می‌رساند. این جنبه، برکت را به‌عنوان نشانه‌ای از لطف الهی در اعطای هدایت الهی برجسته می‌سازد. در آیه «كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ» (ص/ ۲۹)، نیز که

مضمونی مشابه آیه پیشین دارد، قرآن به عنوان کتابی توصیف شده که خیر فراوان برای عام و خاص دارد (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۷/۱۹۷) و هدایت پایدار به ارمان می آورد.

برکت در قرآن همچنین به طبیعت و نعمت‌های آن نیز نسبت داده شده و به عنوان نشانه‌ای از لطف الهی، خیر جمعی را تأمین می‌کند. آیه «وَوَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُبَارَكًا فَأَنْبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ: و از آسمان، آبی پر برکت فرود آوردیم، پس بدان [اوسيله] باغ‌ها و دانه‌های دروکردنی رویانیدیم» (ق/ ۹) به باران «مُبَارَكًا» اشاره دارد که باغ‌ها و محصولات کشاورزی را به وجود می‌آورد. واژه «مُبَارَكًا» در این آیه، به خیر فزاینده باران اشاره دارد که رزق و حیات را به انسان‌ها و دیگر موجودات عطا می‌کند. این آیه، برکت را به عنوان نیروی الهی معرفی می‌کند که نعمت‌های طبیعی را به منبعی برای خیر جمعی تبدیل می‌کند. لذا از نظر این آیه برکت نیروی است که از طریق طبیعت، خیر و رفاه را به جوامع بشری می‌رساند و آن‌ها را به سوی تقوا و شکرگزاری هدایت می‌کند.

برکت در قرآن به عنوان نشانه‌ای از رحمت و لطف الهی معرفی شده و با مفاهیمی چون ایمان، تقوا و هدایت پیوند عمیقی دارد. این مفهوم در آیات متعدد به صورت یک نیروی الهی ظاهر می‌شود که نعمت‌های مادی و معنوی را به مؤمنان اعطا می‌کند. یکی از آیات کلیدی، «وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْقُرَى آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ...: و اگر مردم شهرها ایمان آورده و به تقوا گراییده بودند، قطعاً برکاتی از آسمان و زمین برایشان می‌گشودیم...» (اعراف/ ۹۶) است. این آیه، برکت را نتیجه مستقیم ایمان و تقوا می‌داند و آن را به نعمت‌هایی از آسمان و زمین، مانند باران، محصولات کشاورزی، رزق فراوان و خیر معنوی، نسبت می‌دهد. تأکید بر ایمان و تقوا به عنوان شرط دریافت برکت، این مفهوم را به یک نیروی مشروط تبدیل می‌کند که به رفتار و نیت انسان وابسته است (نک: طبرانی، ۲۰۰۸: ۳/ ۱۷۴؛ طوسی، بی‌تا: ۴/ ۴۷۷). این شرط، برکت را از یک نعمت خودکار به نتیجه‌ای از انتخاب آگاهانه انسان در مسیر ایمان تبدیل می‌کند. طبق این کاربرد، برکت مفهومی گسترده دارد که علاوه بر افرادی خاصی مانند انبیاء، جوامع مؤمن را نیز در بر می‌گیرد.

۵- مفهوم برکت در عهد عتیق

۵-۱- تعریف لغوی و اصطلاحی برکت

واژه عبری «בְּרָכָה» (تلفظ: berakhah) در عهد عتیق مکرر به کار رفته است. این واژه را معادل «نعمت، خیر یا لطف الهی» تعریف کرده‌اند که اغلب با افزایش، پایداری و تأثیر مثبت همراه است (Brown et al., 1906: 1/138). این از ریشه «ב-ر-ך» (barakh تلفظ: مشتق شده که به معنای «برکت دادن» یا «اعطای خیر» است. گزنیوس این ریشه را به اعطای نعمت‌های الهی مرتبط دانسته که در متون عبری برای اشاره به لطف خدا به کار می‌رود (Gesenius, 1846: 1/ 159). فرهنگ لغت مفاهیم کتاب مقدس، برکت را چنین تعریف می‌کند: «برکت منافع معنوی و مادی است که خدا برای بهره‌مندی انسان عنایت کرده و انتظار این است که دریافت کنندگان برکت، آن را از جانب خدا بدانند و سپاسگزار او باشند» (Manser, 2009: 44).

منشأ برکت در عهد عتیق، خداست. چنان‌که در آیه‌ای آمده است: «خدا بر ما ترحم کند و ما را برکت دهد و روی خود را بر ما روشن سازد» (مزمور ۶۷:۲). این واژه در عهد عتیق در آیات متعددی ظاهر می‌شود، مانند: «و تو را به امتی بزرگ تبدیل کنم و تو را برکت دهم» (پیدایش / ۱۲:۲). در کاربرد عبرانی، «בְּרָכָה» معمولاً به نعمت‌های مادی مانند نسل فراوان، سرزمین موعود، رزق و باروری مرتبط است، اما جنبه‌های معنوی مانند حفاظت الهی، رابطه پیمانی با خدا و جایگاه معنوی قوم اسرائیل را نیز در بر می‌گیرد. برای مثال، در عبارت فوق، برکت به ابراهیم به‌عنوان وعده‌ای برای نسل فراوان، سرزمین و شهرت جهانی اعطا شده است. این وعده، پایه‌ای برای پیمان ابراهیمی است که برکت را به نسل‌های آینده و قوم اسرائیل گسترش می‌دهد. در آیه‌ای، مبارک بودن درباره یهوه چنین آمده است: «و داوود یهوه را در حضور تمامی جماعت مبارک خواند و گفت: مبارک هستی تو، ای یهوه» (تواریخ اول ۲۹:۱۰). در آیه زیر از تورات برکت به‌عنوان پاداشی برای اطاعت از احکام الهی معرفی شده که شامل خیرهایی مانند باروری، فراوانی محصول و حفاظت از دشمنان است: «و اگر به صدای یهوه، خدایت، گوش فرا دهی... تمامی این برکت‌ها بر تو خواهد آمد» (تثنیه / ۲-۲۸:۱).

از منظر اصطلاحی، «בְּרָכָה» در فرهنگ یهودی به نعمتی الهی اشاره دارد که از طریق پیمان الهی با قوم بنی‌اسرائیل اعطا می‌شود. این مفهوم هم به خیر مادی و هم به رابطه معنوی بین خدا و قومش دلالت دارد که در آن برکت به‌عنوان نشانه‌ای از لطف، حمایت و انتخاب الهی عمل می‌کند (Cohen, 2007: 1/ 89). برکت در این معنا، نیرویی الهی است که زندگی قوم بنی‌اسرائیل را در ابعاد مادی و معنوی تقویت و هویت دینی و قومی آن‌ها را حفظ می‌کند. این ویژگی، برکت را به یکی از مفاهیم محوری در الهیات یهودی تبدیل کرده که از وعده‌های اولیه به ابراهیم تا آیین‌های روزمره یهودیان امتداد یافته است؛ تا جایی که در فرهنگ یهودی در دعاها و آیین‌های روزانه نیز برکت جایگاه ویژه‌ای دارد. دعاها «בְּרָכּוֹת» (تلفظ: berakhot) که پیش از غذا، عبادت یا مناسبت‌های دینی مانند شبات و اعیاد خوانده می‌شوند، ریشه در باور به برکت به‌عنوان نیروی الهی دارند که آن را نشانه‌ای از شکرگزاری و تقویت رابطه با خدا و بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی یهودی معرفی کرده‌اند (Cohen, 2007: 1/ 92). همچنین در شبات، دعای برکت بر نان و شراب «שְׁמִינִי» (تلفظ: kiddush) نه تنها شکرگزاری برای نعمت‌های الهی، بلکه تقویت پیوندهای خانوادگی و اجتماعی را به دنبال دارد. این آیین‌ها، برکت را به نیرویی تبدیل کرده‌اند که نه تنها خیر مادی، بلکه انسجام اجتماعی و معنوی را نیز تقویت می‌کند. این جنبه فرهنگی، برکت را از یک مفهوم الهیاتی به نیرویی اجتماعی تبدیل کرده که در حفظ سنت‌ها و هویت یهودی نقش دارد.

۵-۲- زمینه‌های الهیاتی برکت

برکت در عهد عتیق به‌عنوان نشانه‌ای از لطف الهی و بخشی جدایی‌ناپذیر از پیمان خدا با قوم اسرائیل معرفی شده است. این مفهوم با مفاهیمی چون اطاعت، پیمان و وعده‌های الهی پیوند عمیقی دارد و نقش محوری در الهیات یهودی ایفا می‌کند. یکی از آیات کلیدی، وعده به ابراهیم است: «و تو را به امتی بزرگ تبدیل کنم و تو را برکت دهم» (پیدایش / ۱۲:۲). این آیه، برکت را به‌عنوان وعده‌ای الهی برای نسل فراوان، سرزمین موعود و

شهرت جهانی ابراهیم معرفی می‌کند. این وعده، پایه پیمان ابراهیمی است که برکت را به نسل‌های آینده، از اسحاق و یعقوب تا قوم اسرائیل، گسترش می‌دهد. این پیمان، برکت را به نیرویی تبدیل کرده که هویت قومی و دینی قوم اسرائیل را تعریف می‌کند (Esposito, 2011: 1/ 67). تحلیل مفهوم «בְּרָכָה» در عهد عتیق نشان می‌دهد که این واژه فراتر از یک نعمت صرف، به‌عنوان نشانه‌ای از رابطه پیمانی بین خدا و قوم اسرائیل عمل می‌کند. برکت در عهد عتیق، هم به‌عنوان هدیه‌ای الهی و هم به‌عنوان نتیجه اطاعت از احکام خدا معرفی شده که این دوگانگی، آن را به مفهومی پویا و چندلایه تبدیل کرده است. در آیه «اسحاق گفت... خدا به تو از شب‌نم آسمان و از فراوانی زمین عطا کند» (پیدایش/ ۲۹-۲۷:۲۷) برکت به‌عنوان دعایی برای خیر مادی (مانند محصولات کشاورزی و رزق) و معنوی (مانند سروری و حفاظت) بیان شده است. این آیه نشان‌دهنده نقش برکت در آیین‌های خانوادگی، به‌ویژه انتقال نعمت‌های الهی از یک نسل به نسل بعدی نیز هست.

غالباً برکت در عهد عتیق مشروط به اطاعت از احکام الهی است. در آیه زیر برکت به‌عنوان پاداشی برای پایبندی به احکام الهی توصیف شده که شامل نعمت‌هایی مانند باروری، فراوانی محصول، پیروزی بر دشمنان و حفاظت الهی است: «و اگر به صدای یهوه، خدایت، گوش فرا دهی... تمامی این برکت‌ها بر تو خواهد آمد» (تثنیه/ ۲-۲۸). در آیه زیر هم برکت «نسل راستکاران» مشروط به ترس و پیروی از فرمان‌های الهی است: «خوشا به حال کسی که از یهوه می‌ترسد و به فرمان‌های او سخت رغبت دارد. نسل او در زمین نیرومند خواهد بود؛ نسل راستکاران برکت خواهد یافت» (مزمور ۱۱۲: ۱-۲). این شرط اطاعت، برکت را به مفهومی مشروط تبدیل می‌کند که به رفتار و تعهد قوم اسرائیل به پیمان الهی وابسته است. انجام عملی دستورات در برخورداری از برکت در مواردی به وضوح نقش دارند. برای مثال در آیه‌ای آمده است: «بخشی از نخستین نذورات به کاهنان تعلق دارد... تا برکت بر خانه‌ات فرود آید» (حزقیال ۴۴: ۳۰). این ویژگی، برکت را از یک نعمت خودکار به نتیجه‌ای از انتخاب آگاهانه قوم در مسیر شریعت تبدیل می‌کند. آیات یاد شده با تأکید بر اطاعت به‌عنوان شرط دریافت برکت، به رفتارهایی مانند رعایت احکام تورات، دعا و شکرگزاری اشاره کرده است. این باور، به یهودیان انگیزه داده تا زندگی خود را با شریعت هماهنگ کنند و برکت را به‌عنوان نتیجه‌ای از تعهد دینی خود ببینند. مطابق عهد عتیق، برکت همچنین با حفاظت و هدایت الهی مرتبط است. در آیه زیر برکت به‌عنوان دعایی کاهنی برای حفاظت، خیر و حضور الهی در زندگی قوم اسرائیل بیان شده است. این دعا که به «برکت کاهنان» معروف است، جنبه معنوی برکت را برجسته می‌کند و آن را به رابطه نزدیک با خدا پیوند می‌دهد. این آیه نشان می‌دهد که برکت نه تنها نعمت‌های مادی، بلکه آرامش، امنیت و هدایت معنوی را نیز شامل می‌شود. این جنبه، برکت را به نیرویی تبدیل کرده که قوم اسرائیل را در مسیر پیمان الهی حفظ و تقویت می‌کند: «یهوه تو را برکت دهد و تو را حفظ کند» (اعداد/ ۲۶-۲۴: ۶).

برکت در عهد عتیق همچنین با تداوم نسلی پیوند دارد. در آیه «و برکت‌دهندگان تو را برکت دهم... و نسل تو را بسیار کنم» (پیدایش/ ۴-۲۶: ۳)، برکت به اسحاق به‌عنوان تداوم وعده به ابراهیم اعطا شده که شامل نسل فراوان و سرزمین است. این آیه، برکت را به‌عنوان نیرویی معرفی می‌کند که نه تنها به فرد، بلکه به نسل‌های آینده منتقل می‌شود و تداوم قوم اسرائیل را تضمین می‌کند. از منظر الهیاتی، برکت در عهد عتیق به‌عنوان پلی

بین لطف الهی و تعهد انسانی عمل می‌کند، به‌طوری که اطاعت از احکام خدا شرط دریافت آن و نعمت‌های مادی و معنوی نتایج آن هستند. در آیاتی دیگر برکت، تمامی ارزش‌ها و تأکید بر ثروت خانوادگی، بسیار دنیوی و محسوس به تصویر کشیده می‌شود. برای مثال در مزامیر آمده است: «خوشا به حال هر که از یهوه بترسد و در راه‌های او گام بردارد! از دسترنج خود خواهی خورد؛ خوشبخت و نیکو خواهی بود. همسرت چون تاک پرثمر... اینک چنین برکت خواهد یافت مردی که از یهوه بترسد» (مزمور ۱۲۸: ۱-۴).

این جنبه‌های الهیاتی نشان می‌دهند که برکت در عهد عتیق مفهومی چندلایه است که از یک سو به لطف بی‌انتهای الهی وابسته است و از سوی دیگر، به پاسخ انسانی (اطاعت و پابندی به پیمان) نیاز دارد. این دوگانگی، برکت را به نیرویی تعاملی تبدیل کرده که رابطه بین خدا و قوم اسرائیل را تقویت می‌کند. برکت در این معنا، نه تنها نعمتی برای زندگی دنیوی، بلکه ابزاری برای حفظ هویت دینی و قومی قوم اسرائیل در برابر چالش‌های تاریخی است.

۶- تحلیل تطبیقی مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق

۶-۱- شباهت‌ها

مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق، به‌عنوان نعمتی الهی با ابعاد مادی و معنوی، شباهت‌های عمیقی دارد که ریشه در اشتراکات الهیاتی و فرهنگی ادیان ابراهیمی دارد. این شباهت‌ها، برکت را به‌عنوان یک نیروی الهی معرفی می‌کنند که رابطه بین خدا و انسان را تقویت می‌کند. از جمله:

الف- در هر دو متن، برکت از خدا سرچشمه می‌گیرد و نشانه‌ای از لطف و رحمت الهی است. قرآن (برای نمونه نک: ملک / ۱) برکت را صفتی الهی می‌داند که سرچشمه همه نعمت‌هاست و خدا را به‌عنوان مالک و اعطاکننده خیر معرفی می‌کند. عهد عتیق (برای نمونه نک: پیدایش / ۱۲: ۲؛ مزمور ۶۷: ۲) نیز برکت را وعده‌ای الهی می‌داند که از لطف یهوه سرچشمه می‌گیرد. این شباهت، برکت را به نیرویی الهی تبدیل کرده که رابطه خدا و انسان را از طریق اعطای خیر تعریف می‌کند.

ب- برکت در هر دو کتاب، شامل نعمت‌های مادی و معنوی است که نیازهای چندگانه انسان را تأمین می‌کند. همان‌گونه که در قرآن هم برکت می‌تواند شامل هر دو گونه خیر اعم از مادی و معنوی باشد (نک: اعراف / ۹۶)، عهد عتیق نیز برکت را شامل باروری، فراوانی محصول، پیروزی بر دشمنان و حفاظت معنوی می‌داند (تثنیه / ۲-۲۸: ۱؛ مزمور ۱۲۸: ۱-۴). این اشتراک نشان‌دهنده رویکرد جامع هر دو سنت به برکت است که هم نیازهای جسمانی و هم معنوی انسان را در بر می‌گیرد.

ج- در هر دو متن، دریافت برکت به رفتار انسانی مشروط است که برکت را به نیرویی تعاملی تبدیل می‌کند. در قرآن، ایمان و تقوا شرط دریافت برکت هستند (اعراف / ۹۶) که بر اهمیت نیت و عمل صالح تأکید دارد. در عهد عتیق نیز، اطاعت از احکام الهی شرط اصلی است (تثنیه / ۲-۲۸: ۱؛ مزمور ۱۱۲: ۱-۲) که بر پابندی به

شریعت متمرکز است. این شباهت، برکت را به نتیجه انتخاب آگاهانه انسان در مسیر ایمان و شریعت وابسته می‌سازد و رابطه‌ای پویا بین خدا و انسان ایجاد می‌کند.

د- مراسم آیینی انواع گوناگونی از مناسک را شامل می‌شوند. آنها نه فقط یک مراسم عبادی یا یک مراسم سازمان‌یافته مذهبی، بلکه شامل رسوم فراوانی هستند (انوری، ۱۴۰۰: ۵۰). شکرگزاری یک مراسم آیینی است که می‌تواند فردی یا جمعی باشد. شکرگزاری در هر دو سنت عبری و اسلامی به افزایش برکت کمک می‌کند و از طریق آیین‌های دینی تقویت می‌شود. در قرآن، آیه «وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ» (ضحیٰ / ۱۱) شکرگزاری را راهی برای گسترش برکت می‌داند و آن را به اشتراک نعمت‌ها پیوند می‌دهد. در تورات، دعاها پیش از غذا، عبادت، یا مناسبت‌های دینی مانند شبات، شکرگزاری را به برکت مرتبط می‌سازند (Cohen, 2007/ 1/ 92). این شباهت، برکت را به عملی اجتماعی و معنوی تبدیل کرده که از طریق آیین‌ها و شکرگزاری در زندگی روزمره حضور دارد.

ه- برکت در هر دو سنت به تقویت انسجام اجتماعی کمک می‌کند. در قرآن، آیین‌هایی مانند انفاق (نحل/ ۱۱۴) ریشه در باور به برکت دارند و پیوندهای اجتماعی را تقویت می‌کنند. در تورات، آیین‌هایی مانند دعای کاهنان (اعداد/ ۲۶-۲۴:۶)، دعا در میان جماعت (تواریخ اول ۲۹:۱۰) و مناسبت‌های دینی مانند شبات، انسجام قومی و دینی را از طریق برکت تقویت می‌کنند (Cohen, 2007/ 1/ 95). این اشتراک، برکت را به نیرویی اجتماعی تبدیل کرده که فراتر از خیر فردی، به وحدت جمعی خدمت می‌کند.

۶-۲- تفاوت‌ها

تفاوت‌های مفهوم برکت در قرآن و عهد عتیق از اختلافات الهیاتی، فرهنگی و تاریخی این دو سنت ناشی می‌شود و بر درک عمیق‌تر این مفهوم تأثیر می‌گذارد. مهمترین تفاوت‌ها چنین است:

الف- در قرآن، برکت مفهومی فراگیر دارد که همه انسان‌ها، جوامع مؤمن و حتی اشیاء و متون مقدس مانند قرآن را در بر می‌گیرد. این رویکرد جهانی، برکت را به نیرویی برای هدایت بشری تبدیل کرده که محدودیت‌های قومی یا دینی ندارد. اما در عهد عتیق، برکت عمدتاً به قوم بنی‌اسرائیل و پیمان ابراهیمی محدود است (پیدایش/ ۱۲:۲) که نشان‌دهنده تمرکز قومی و انحصاری‌تر این مفهوم است. این تفاوت، ریشه در الهیات جهانی قرآن در مقابل الهیات قوم‌محور عهد عتیق دارد.

ب- در قرآن، ایمان و تقوا شرایط اصلی دریافت برکت هستند (اعراف/ ۹۶) که بر جنبه‌های اخلاقی و معنوی تأکید دارد و برکت را به نیت و عمل صالح پیوند می‌دهد. اما در عهد عتیق، اطاعت از احکام شریعت یهود (تثنیه/ ۲۸:۱-۲؛ حزقیال ۴۴:۳۰) شرط اصلی است که بر رعایت قوانین دینی و آیین‌های مشخص متمرکز است. این تفاوت، برکت را در قرآن به مفهومی اخلاق‌محور و در عهد عتیق به مفهومی قانون‌محور آن هم از نوع قانون قومی تبدیل کرده که تأثیرات متفاوتی بر رفتار دینی دارد.

ج- در قرآن، برکت با هدایت الهی و سعادت اخروی پیوند عمیقی دارد که نشان‌دهنده تمرکز بر نتایج معنوی و بلندمدت است. در حالی که در عهد عتیق، برکت بیشتر به نعمت‌های دنیوی مانند سرزمین موعود، نسل

فراوان و فراوانی محصول متمرکز است (پیدایش/ ۴-۳:۲۶؛ مزمور ۱۲۸:۱-۴). این تفاوت، رویکرد آخرت‌محور قرآن را در مقابل تمرکز دنیوی عهد عتیق نشان می‌دهد و برکت را در قرآن به نیرویی برای سعادت ابدی و در عهد عتیق به نیرویی برای رفاه زمینی تبدیل می‌کند.

د- در قرآن، برکت به صورت مستقیم از خدا به افراد یا جوامع اعطا می‌شود (صافات/ ۱۱۳) که نشان‌دهنده رابطه بی‌واسطه با خدا است. این در حالی است که در عهد عتیق، برکت اغلب از طریق آیین‌های خانوادگی، مانند دعای اسحاق (پیدایش/ ۲۹-۲۷:۲۷)، یا دعای داوود در میان جماعت یهود (تواریخ اول ۲۹:۱۰) و یا دعا‌های کاهنان (اعداد/ ۲۶-۲۴:۶) منتقل می‌شود که نقش واسطه‌های انسانی را برجسته می‌کند. این تفاوت، برکت را در قرآن به مفهومی فردی‌تر و در عهد عتیق به مفهومی آیینی‌تر تبدیل کرده است.

۶-۳- تحلیل تطبیقی برکت در قرآن و عهد عتیق بر اساس اخلاق و حقوق بشر

مجموع تفاوت‌های ذکر شده بین مفهوم و کاربرد برکت در قرآن و عهد عتیق نشان می‌دهد که برخلاف قرآن، مفهوم برکت در عهد عتیق، از منظر اخلاقی و انسانی چالش‌هایی را به همراه دارد که این نقدها، ریشه در الهیات قوم‌محور یهود دارد. نقد عمده این است که برکت در عهد عتیق عمدتاً به قوم بنی‌اسرائیل محدود است که این تمرکز قومی، به انحصارگرایی اخلاقی منجر شده، سایر اقوام را به حاشیه می‌راند. این دیدگاه می‌تواند حس برتری قومی را تقویت کند و با ارزش‌های اخلاقی جهان‌شمول که بر برابری همه انسان‌ها تأکید دارند، ناسازگار باشد. چنان‌که در تاریخ، این باور -به ویژه در جوامع یهودی- برای توجیه رفتارهای تبعیض‌آمیز علیه غیریهودیان مستمسک قرار گرفته است (Sanders, 1992: 1/ 145). لذا تمرکز بر برکت برای قوم اسرائیل می‌تواند حقوق اقلیت‌های غیراسرائیلی را در جوامع یهودی به حاشیه ببرد.

مفهوم الهیاتی برکت در یهودیت، همچنین با اصول اساسی حقوق بشر که مورد اتفاق همه ملل است، چالش‌های جدی دارد. به تعبیر دیگر این رویکرد با ماده ۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر (UN, 1948) که تبعیض بر اساس قومیت یا دین را ممنوع می‌کند، ناسازگار است. این دیدگاه همچنین می‌تواند آزادی اعتقاد را محدود کند، زیرا زمینه‌ساز آن می‌شود که افراد تحت فشار قرار گیرند تا به احکام یهودیت پایبند شوند. این امر با ماده ۱۸ اعلامیه جهانی حقوق بشر (UN, 1948) که بر آزادی انتخاب دین و باور تأکید دارد، در تضاد است. در جوامع یهودی سنتی، به‌ویژه برای افرادی که در حاشیه جوامع یهودی قرار داشتند، این فشار گاهی به اجبار دینی منجر شده است (Cohen, 2007/ 1/ 99). این باور در برخی موارد به تنش در روابط بین‌ادیانی نیز منجر شده است. چندان‌که گاهی از آن به‌عنوان توجیهی برای درگیری با اقوام دیگر استفاده شده است؛ به‌ویژه در دوره‌هایی که قوم بنی‌اسرائیل در پی تحقق وعده سرزمین موعود بود که چنین رویکردی، صلح و همزیستی بین‌ادیانی را تضعیف می‌نماید (Sanders, 1992: 1/ 152) و حتی موجب تجاوز به حقوق مسلم‌دیگران می‌گردد.

نکته دیگر آن است که مطابق قرآن، کرامت انسانی متوقف بر جنسیت نیست و هر دو گروه زن و مرد می‌توانند مشمول برکات الهی قرار گیرند. اما در عهد عتیق، برکت اغلب از طریق آیین‌های خانوادگی مردسالارانه

منتقل می‌شود (برای نمونه نک: پیدایش / ۲۹-۲۷:۲۷) که زنان را از نقش فعال در انتقال برکت محروم می‌کند. همچنین، گروه‌های حاشیه‌ای مانند بردگان یا خارجی‌ان در عهد عتیق دریافت‌کننده برکت نیستند که حقوق برابر آن‌ها را نقض می‌کند. برخی (نک: رضوی، ۱۳۹۱: ۴۷) تعارض در رویکرد قرآن و عهد عتیق در این گونه مفاهیم را نتیجه تحریف متون مقدس یهود می‌دانند. گرچه عوامل و انگیزه‌های متعدد و متفاوتی در تحریف و تغییر کتاب مقدس یهود که خود آن را «تنخ» می‌نامند، وجود دارد، در این میان عامل نژادپرستی نقش پررنگی را داراست، به گونه‌ای که برای اثبات قوم برگزیده بودن بنی‌اسرائیل و نژاد یهود، در این متون دست برده‌اند.

نتیجه‌گیری

مفهوم برکت در قرآن به‌عنوان نعمتی الهی با ابعاد مادی و معنوی، به ایمان و تقوا وابسته است و هدایت و خیر جمعی را ترویج می‌کند. این مفهوم، زندگی فردی و اجتماعی را از طریق اموری مانند انفاق و شکرگزاری غنی می‌سازد و به انسجام جوامع اسلامی کمک می‌کند. در قرآن، گرچه برکت برای افراد و گروه‌های خاص مانند انبیاء بیان شده، در عین حال، این موضوع فراگیر و عام است و اختصاص به آنها ندارد. لذا دامنه فراگیر آن، برکت را به نیرویی برای سعادت دنیوی و اخروی تبدیل کرده که با اخلاق و معنویت پیوند دارد و هیچ تعارضی با حقوق مورد اتفاق انسانی نیز ندارد.

در عهد عتیق، برکت به قوم اسرائیل و پیمان ابراهیمی محدود است و به اطاعت از شریعت وابسته است. این مفهوم، هویت قومی را از طریق وعده‌هایی مانند سرزمین موعود و نسل فراوان تقویت می‌کند. آیین‌هایی مانند دعا‌های برکت، انسجام دینی را حفظ کرده‌اند، اما تمرکز قومی و قانون‌محور آن، برکت را به مفهومی انحصاری‌تر تبدیل کرده است. مقایسه تطبیقی نشان می‌دهد که برکت در قرآن جهانی و اخلاق‌محور است، در حالی که در عهد عتیق قومی و قانون‌محور است. از این رو، متون مقدس یهودیت در مواردی چون برخورداری از برکت، از منظر اخلاقی و حقوق بشر، انحصارگرایی قومی، تبعیض علیه اقلیت‌ها و نابرابری جنسیتی را برجسته می‌کند.

منابع

فارسی و عربی

- (۱) قرآن کریم.
- (۲) صحیفه سجاده (۱۳۷۶). قم: الهادی.
- (۳) ابن‌فارس، أحمد. (۱۳۹۹ق). مقاییس اللغة. بیروت: دار الفکر.
- (۴) ابن‌منظور، محمد بن مکرم. (۱۴۱۴ق). لسان العرب. بیروت: دار صادر.
- (۵) آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵). روح المعانی. بیروت: دار الکتب العلمیه.
- (۶) انوری، سید علیرضا (۱۴۰۰). اعتباریابی، سنجش و ارزیابی مراسم آیینی (آیین خطبه خوانی شب شهادت امام رضا(ع)). دین پژوهی و کارآمدی. (۱۱). ۴۹-۶۹.
- (۷) بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸). أنوار التنزیل و أسرار التأویل. بیروت: دار إحياء التراث العربی.

- ۸) رضوی، رسول. (۱۳۹۱). «نژادپرستی و تحریف در تَنَخ (عهد عتیق)». فصلنامه کلام/اسلامی. ۲۱ (۸۲). ۳۷-۴۷.
- ۹) طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۹۰). *المیزان فی تفسیر القرآن*. بیروت: علمی.
- ۱۰) طبرانی، سلیمان بن احمد (۲۰۰۸). *التفسیر الکبیر*. اربد: دار الکتاب الثقافی.
- ۱۱) طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). *مجمع البیان فی تفسیر القرآن*. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات.
- ۱۲) طوسی، محمد بن حسن (بی تا). *التبیین فی تفسیر القرآن*. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- ۱۳) عبدالباقی، محمد فؤاد. (۱۳۶۴ق). *المعجم المفهرس لألفاظ القرآن الکریم*. قاهره: دار الحدیث.
- ۱۴) فخررازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰). *مفاتیح الغیب*. بیروت: دارالعلم للملایین.
- ۱۵) کتاب مقدس عهد عتیق و عهد جدید (۱۳۷۹). ترجمه فاضل خان همدانی، ویلیام گلن، هنری مرتن. تهران: اساطیر.
- ۱۶) نظام الاعرج، حسن بن محمد (۱۴۱۶). *غرائب القرآن و رغائب الفرقان*. بیروت: دار الکتب العلمیه.

لاتین

- 17) Brown, Francis, Driver, Samuel Rolles, & Briggs, Charles Augustus. (1906). *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press.
- 18) Cohen, Martin. (2007). *Religious Concepts in Judaism*. New York: Routledge.
- 19) Esposito, John Louis. (2011). *The Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
- 20) Gesenius, Wilhelm. (1846). *Hebrew Lexicon*. London: Samuel Bagster & Sons.
- 21) Martin H. (2009). *Dictionary of Bible Themes: The Accessible and Comprehensive Tool for Topical Studies*. London: Martin Manser.
- 22) Sanders, Ed Parish. (1992). *Judaism: Practice and Belief*. Philadelphia: Trinity Press International.
- 23) UN (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.

References

- The Holy Quran*.
Sahifa Sajjadiyya. (1376/1997). Qom: Al-Hadi.
 Al-Alusi, M. (1415 AH/1994). *Ruh al-Ma'ani*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
 Al-Baydawi, A. (1418 AH/1997). *Anwar al-Tanzil wa Asrar al-Ta'wil*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
 Al-Tabarani, S. (2008). *Al-Tafsir al-Kabir*. Irbid: Dar al-Kitab al-Thaqafi.
 Al-Tabarsi, F. (1372 AH/1993). *Majma' al-Bayan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Mu'assasat al-A'lami lil-Matbu'at.
 Al-Tusi, M. (n.d.). *Al-Tibyan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Dar Ihya' al-Turath al-'Arabi.
 Anvari, Seyyed Alireza (1400/ 2021). Validation, Assessment and Evaluation of Ritual Ceremonies (Sermon Reading on the Night of Imam Reza's Martyrdom). *Religious Researchs and Efficiency*, 1(1), 49-69.
 Brown, F., Driver, S. R., & Briggs, C. A. (1906). *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*. Oxford: Clarendon Press.
 Cohen, M. (2007). *Religious Concepts in Judaism*. New York: Routledge.
 Esposito, J. L. (2011). *The Future of Islam*. Oxford: Oxford University Press.
 Fakhr al-Razi, M. (1420 AH/1999). *Mafatih al-Ghayb*. Beirut: Dar al-'Ilm lil-Malayin.
 Gesenius, W. (1846). *Hebrew Lexicon*. London: Samuel Bagster & Sons.
 Ibn Faris, A. (1399 AH/1979). *Muqayyis al-Lughah*. Beirut: Dar al-Fikr.
 Ibn Manzur, M. (1414 AH/1994). *Lisan al-'Arab*. Beirut: Dar Sader.

- Martin, H. (2009). *Dictionary of Bible Themes: The Accessible and Comprehensive Tool for Topical Studies*. London: Martin Manser.
- Nizam al-A'raj, H. (1416 AH/1995). *Ghara'ib al-Qur'an wa Ragha'ib al-Furqan*. Beirut: Dar al-Kutub al-'Ilmiyya.
- Razavi, R. (1391/2012). *Racism and distortion in the Tanakh (Old Testament)*. Islamic Theology Quarterly, 21(82), 37-47.
- Sanders, E. P. (1992). *Judaism: Practice and Belief*. Philadelphia: Trinity Press International.
- Tabataba'i, S. M. H. (1390 AH/2011). *Al-Mizan fi Tafsir al-Qur'an*. Beirut: Mu'assasat al-A'lami.
- The Holy Bible: Old and New Testaments*. (1379/2000). (F. Khan Hamedani, W. Glenn, & H. Martyn, Trans.). Tehran: Asatir.
- United Nations. (1948). *Universal Declaration of Human Rights*.
- 'Abd al-Baqi, M. F. (1364 AH/1945). *Al-Mu'jam al-Mufahras li-Alfaz al-Qur'an al-Karim*. Cairo: Dar al-Hadith.